

14. Тацішин І.Б. Адміністративно-правове забезпечення інформаційних відносин в галузі реклами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес, фінансове право, інформаційне право» / І.Б. Тацішин. – Львів, 2009. – 18 с.

15. Ульянова Г.О. Захист авторських прав у правовідносинах, які виникають у зв'язку з рекламою : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Г.О. Ульянова. – О., 2008. – 18 с.

16. Филатова О.А. Гражданско-правовые особенности рекламы в Интернете : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / О.А. Филатова; Российский государственный институт интеллектуальной собственности (РГИИС). – М., 2003. – 164 с.

17. Черемнова А.І. Правове регулювання комерційної реклами в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / А.І. Черемнова. – К., 2000. – 17 с.

18. Шахбазян К.С. Міжнародно-правові основи регулювання відносин в мережі Інтернет : дис. ... канд. юридичних наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / К. С. Шахбазян. – К., 2009. – 219 с.

19. Шмавганец Т.О. Проблемные аспекты правового регулирования рекламы в Интернет-сети / Т. Шмавганец [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4726>.

20. Bennet K. Federal legislative update / K. Bennet // Journal of Internet Law. – 2008. – № 12. – p. 17–20.

21. Bond R. Online advertising, marketing and data protection rules in UK / R. Bond // Journal of Internet Law. – 2013. – Vol. 17. – Issue 2. – p. 12–16.

22. McMillan Sally J. Internet Advertising: One Face or Many? / J. McMillan Sally J. Электронный ресурс. – Режим доступа : http://www.researchgate.net/profile/Sally_Mcmillan/publication/250743985_Internet_Advertising_One_Face_or_Many/links/0a85e52ea2ac2384ec000000.pdf.

23. The Connected Kingdom. How the Internet is Transforming the U.K. Economy // Электронный ресурс. – Режим доступа : <https://www.bcg.com/documents/file62983.pdf>.

24. Ccountability in a smoke-filled room: the inadequacy of self regulation within the internet behavioral advertising industry / J. Zukina // Brooklyn Journal of Corporate, Financial & Commercial Law. – 2012. – № 7. – p. 277–302.

УДК 342.95

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ В УКРАЇНІ

Яковенко А.В., здобувач

кафедри адміністративного та кримінального права
юридичного факультету

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

У статті досліджуються тенденції нормативно-правової регламентації відносин, які забезпечують охорону та виконання судових актів, а також стан приведення адміністративного законодавства України з питань відповідальності за невиконання судового рішення до європейських стандартів з метою удосконалення законодавства у цій сфері.

Ключові слова: відповідальність, судові рішення, забезпечення виконання, правосуддя, європейські стандарти.

В статье исследуются тенденции нормативно-правовой регламентации отношений, которые обеспечивают охрану и обеспечение исполнения судебных актов, а также состояние приведения административного законодательства Украины по вопросам ответственности за неисполнение судебного решения к европейским стандартам с целью усовершенствования законодательства в этой сфере.

Ключевые слова: ответственность, судебное решение, обеспечение выполнения, правосудие, европейские стандарты.

Yakovenko A.V. LEGAL ENFORCEMENT OF COURT DECISIONS IN UKRAINE

In the article studies the tendencies of the legal regulation of relations that ensure the protection and the enforcement of judicial acts, as well as the state of bringing administrative legislation of Ukraine on liability for failure to execute court decision to the European standards with the aim of improving the legislation in this area.

Key words: responsibility, judicial decision, enforcement, justice, European standards.

Постановка проблеми. Перспектива членства України в Євросоюзі передбачає масштабні заходи зі змін українського законодавства відповідно до європейських стандартів. Одним із головних серед них є неухильне виконання законних судових рішень як способу реалізації правоохоронної діяльності, яка повинна забезпечуватись заходами юридичної відповідальності, у тому числі за невиконання Україною рішень органів міжнародного правосуддя на порушення

міжнародних обов'язків. Розуміння імперативності виконання судових рішень є одним із найбільш вагомих показників, що генерує потребу в удосконаленні законодавства у цій сфері.

Безперечно, саме адміністративно-правові методи є найбільш прийнятними в демократичному суспільстві, тож і проблематику невиконання судових рішень найбільш доцільно розглядати у площині процедур адміністративного законодавства.

У ст. 124 Конституції України однією з основних гарантій справедливого судочинства передбачено обов'язковість рішень суду [1]. Адміністративні провадження переважають у загальній структурі протиправних діянь, але водночас протидія їх окремим видам, таким як невжиття заходів щодо окремої ухвали суду, тобто залишення посадовою особою без розгляду окремої ухвали суду або невжиття заходів до усунення зазначених в ній порушень закону, а так само несвоєчасна відповідь на окрему ухвалу суду невиконання (ст. 185-6 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУПАП) [2] які, безперечно, утворюють небезпеку для правопорядку та демократії в державі) на сьогодні обмежені можливостями органів адміністративної юрисдикції з розгляду і винесення відповідних постанов.

Інформація з Єдиного державного реєстру судових рішень змушує замислитися стосовно відповідності нормативно-правового забезпечення реальному стану правовідносин у цій сфері. Вони переконливо свідчать про незначну долю рішень в адміністративних справах стосовно невжиття заходів щодо окремої ухвали суду. За десять останніх років (2006–2016 роки) в Україні судами було розглянуто 149 матеріалів про адміністративні правопорушення за ст. 185-6 КУПАП, а за ст. 382 Кримінального кодексу України (далі – КК України) – 3826 матеріалів, з яких лише 619 вироків, а інші здебільшого пов'язані з закриттям кримінальних проваджень відносно осіб, які їх вчинили [3].

Насправді випадків невиконання рішень суду значно більше, чим даних, які містить офіційна статистика. На це впливає, зокрема, дорожняча судового звернення у порівнянні зі штрафами, які будуть накладені на винного, побоюванням судової тяганини та непоодинокими зверненнями наших співвітчизників до Європейського суду з прав людини за поновленням порушених прав. Таким чином, дослідження нормативно-правового забезпечення реалізації рішень судів загальної юрисдикції та вищого рівня є актуальним і своєчасним.

Стан дослідження. Проблематиці забезпечення виконання судових рішень приділено значну увагу у наукових працях як радянських, так і сучасних українських та зарубіжних фахівців з різних галузей права, зокрема, В.Б. Авер'янова, А.М. Авторгова, М.Г. Авдюкова, С.С. Алексєєва, А.В. Андрушко, Ю.П. Битяка, М.Я. Баширової, Ф.В. Бортняк, Г.І. Богонюк, І.П. Голосніченка, В.В. Долежан, О.Є. Кухарева, Г.С. Костина, М.А. Князькова, С.Л. Лисенкова, Л.В. Лобанова, М.П. Омельченко, І.Л. Петрухіна, В.М. Савицького, О.А. Сасіна, В.С. Смородинського, І.В. Тирічева, С.В. Ушакова, Є.І. Фурси, К.В. Шкарупи, М.И. Штефана, С.М. Штефана, О.З. Хотинської та інших. Однак тематика невиконання судових рішень розглянута переважно в наукових працях спеціалістів у галузях теорії держави і права, конституційного та кримінального права, у той час, як у роботах вчених-адміністративістів досліджуються лише питання забезпечення виконавчого провадження.

Комплексного вивчення адміністративно-правового механізму забезпечення виконання судових рішень в Україні майже не здійснювалося. Отже, дослідження нормативно-правового забезпечення виконання судового рішення, у тому числі й міжнародного, є актуальним і нагальним. Це допоможе з'ясувати сучасний стан виконання судових рішень в Україні і його відповідність європейським стандартам.

Виклад основного матеріалу. Як зазначають дослідники, історія нормативного забезпечення виконання судових рішень сягає стародавніх вітчизняних нормативно-правових джерел, зокрема, Статуту Великого князівства Литовського 1529 року (Розд. XIII, арт. 6 і 25), які здебільшого стосувалися покарання (кримінальної відповідальності) за невиконання визначеного судом покарання або за інші правопорушення [4, с. 5]. Однак вже у 1864 році простежується адміністративна природа відповідальності за невиконання рішень суду, адже покарання за ці дії своїм характером більше притаманні проступкам, аніж злочинам, а у ст. 189 Статуту кримінального судочинства за несплату штрафу, наприклад, визначається адміністративно-правовий порядок відповідальності у сучасному розумінні, а саме: стягнення несплаченого засудженим штрафу згідно виконавчого листа, виданого мировими суддями органам поліції [4, с. 7].

У реаліях сьогодення підвищена увага і роль адміністративних судів у вирішенні правових спорів не викликає жодного сумніву.

Виконання таких судових рішень, як функція суду, суб'єктів владних повноважень, їх посадових осіб, потребує реалізації відповідних процесуальних дій. При цьому головна роль у виконанні судових рішень відводиться суду. Виконання судових рішень є завершальною стадією провадження в адміністративному судочинстві, сутність якого полягає в практичній реалізації рішення (приписів) суду щодо захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб.

Зокрема, суддя адміністративного суду одноособово вирішує питання, пов'язані з виконанням судових рішень, як передбачено ч. 5 ст. 257 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ), крім питання про поворот виконання судового рішення, якщо воно вирішується судом апеляційної чи касаційної інстанції (ч. 1 ст. 265 КАСУ) [5].

Судове рішення в адміністративній справі звертається до виконання судом, який виніс це рішення шляхом роз'яснення змісту, порядку і строку його виконання, визначення способу, строку і порядку виконання судового рішення чи покладення обов'язків на відповідних суб'єктів владних повноважень щодо забезпечення виконання рішення та видання виконавчого листа.

За загальним правилом, судові рішення виконуються добровільно. У протилежному випадку має спрацювати примусовий порядок їх виконання за правилами, передбаченими у Законі України «Про виконавче провадження». Підставою для здійснення провадження примусового виконання рішень є виконавчий

лист як один із видів виконавчих документів (ст. 19 Закону України «Про виконавче провадження») [6].

Важливе практичне значення має визначення моменту набрання законної сили рішенням суду. В цьому зв'язку законодавством встановлено кілька строків і способів визначення моменту набрання законної сили судовим рішенням: рішення суду першої інстанції набуває законної сили, якщо протягом певного строку воно не було оскаржене.

За загальним правилом, постанова або ухвала суду першої інстанції набирає законної сили: а) після закінчення строку подання заяви про апеляційне оскарження (10 днів – для оскарження постанови, 5 – для ухвали), якщо таку заяву не було подано; б) після закінчення строку подання апеляційної скарги (протягом 20 днів після подання заяви – для оскарження постанови, 10 днів – для ухвали), якщо було подано заяву про апеляційне оскарження, але апеляційна скарга не була подана; в) після закінчення апеляційного розгляду справи у разі подання апеляційної скарги, якщо рішення суду першої інстанції не скасовано судом апеляційної інстанції.

Законодавець встановлює: якщо строк апеляційного оскарження буде поновлено, то вважається, що постанова чи ухвала суду не набрала законної сили. Проте логічним було б вважати, що поновлення строку апеляційного оскарження є всього лише відкладенням строку набрання законної сили судовим рішенням, після закінчення якого рішення набирає законної сили, якщо його не буде скасовано судом апеляційної інстанції. Одночасно з поновленнями строку суд апеляційної інстанції вирішує питання про зупинення виконання постанови або ухвали (ч. 3 ст. 257 КАСУ).

Крім того, рішення набуває законної сили з моменту його проголошення (до відома учасників). Постанова або ухвала суду апеляційної чи касаційної інстанції за наслідками перегляду, постанови Верховного Суду України набирають законної сили з моменту проголошення. При цьому рішення набуває законної сили і не може бути оскаржене з моменту його проголошення. Судові рішення Вищого адміністративного суду України, ухвалені ним у першій інстанції, набирають законної сили з моменту проголошення і не можуть бути оскаржені, так само, як деякі судові рішення суду першої інстанції (наприклад, ч. 4 ст. 177 КАСУ).

Відповідно до ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [7], ч. 2 ст. 14 КАСУ, ч. 2 ст. 88 Закону України «Про виконавче провадження», судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання усіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, їх посадовими особами, об'єднаннями громадян та іншими організаціями, громадянами та юридичними особами на всій території України. Це також визначає зміст обов'язковості судових рішень як одного з основних положень адміністративного процесу і закріплює її значення як принципу адміністративного судочинства,

адже виконання судового рішення є кінцевою метою судового захисту.

Ч. 4 ст. 90 Господарського процесуального Кодексу України [8] вказує, що посадовими особами, які повинні виконувати судові рішення, є, зокрема, державні виконавці, керівники та інші посадові особи різних підприємств, установ та організацій. Виконання рішення суду чи судового наказу в цивільній справі здійснюється відповідно до ст. ст. 367–389 Цивільного процесуального кодексу України [9].

Судове рішення в адміністративній справі звертається до виконання судом, який виніс це рішення шляхом роз'яснення змісту, порядку і строку його виконання, а також визначення в необхідних випадках способу, строку і порядку виконання у самому судовому рішенні чи покладення обов'язків на відповідних суб'єктів владних повноважень щодо забезпечення виконання рішення та видання виконавчого листа. За загальним правилом, судові рішення виконуються добровільно. У протилежному випадку має спрацювати примусовий порядок їх виконання за правилами, передбаченими у Законі України «Про виконавче провадження».

Забезпечення виконання судових рішень також регламентується різними видами підзаконних нормативно-правових актів, а саме листами Вищого арбітражного суду України, Вищого господарського суду України, інструкціями Міністерства юстиції України, роз'ясненнями президії Вищого арбітражного суду України. Зокрема, ними робиться акцент на правильній процедурі притягнення до відповідальності за невиконання посадовою особою рішення, ухвали чи постанови суду або перешкоджання їх виконанню. Наприклад, у роз'ясненнях Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням шкоди» вказується, що під час розгляду справи про відшкодування державою шкоди, завданої невиконанням рішення суду, суду необхідно встановити, чи могло бути таке судове рішення фактично виконане в момент пред'явлення його до виконання, чи мав боржник майно, достатнє для виконання судового рішення в порядку та у спосіб, зазначений в ньому, чи не було це майно обтяжене іншими зобов'язаннями, які перешкождали б виконанню рішення, чи були заявлені в цей час вимоги інших стягувачів на майно боржника [10].

Визначаючи обов'язковість судових рішень, слід звернути увагу на те, що законодавець встановлює не тільки заходи процесуального примусу забезпечення адміністративного судочинства, а й юридичну відповідальність учасників адміністративного процесу за невиконання чи недобросовісне виконання судових рішень, тим самим забезпечує державний примус щодо охорони суспільних відносин у публічній сфері.

Невиконання рішення суду органом державної влади та державним службовцем є неприпустимим, оскільки, відповідно до статті 19 Конституції України, органи державної влади та державний службовець діють в ме-

жах Закону і не можуть його порушувати. В той же час державний службовець, який не виконує рішення суду, не може обіймати посаду державного службовця, оскільки ганьбить його високе «звання» та порушує дану ним присягу державного службовця.

Практика показала недостатність положень Закону України «Про виконавче провадження» для ефективного виконання судових рішень в адміністративних справах. У ст. 19 КАСУ передбачено підсудність адміністративних справ щодо примусового розпуску чи ліквідації політичної партії, у той час, як ст. 82 Закону «Про виконавче провадження» визначає загальні умови виконання рішення про заборону діяльності об'єднань громадян. Очевидна суттєва різниця у правовому статусі об'єднань громадян і політичних партій. Таким чином, реалізація рішення адміністративного суду про анулювання реєстраційного свідоцтва політичної партії чи про заборону (примусовий розпуск, ліквідацію) політичної партії ускладнюється, а інколи й унеможливується, оскільки механізму виконання такого рішення у законодавстві чітко не врегульовано, що може призвести до зловживань.

За ст. 1166 Цивільного кодексу України шкода, завдана майну особи неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала [11]. Так, за його ст. ст. 1173, 1174, шкода, завдана фізичній чи юридичній особі незаконною бездіяльністю органу державної влади чи його посадової або службової особи під час здійснення ними своїх повноважень, відшкодовується державою незалежно від вини цих органів чи осіб окремо, якщо шкода, заподіяна державним виконавцем.

Ст. 5 Закону України «Про державну службу» передбачає, що державний службовець повинен сумлінно виконувати свої службові обов'язки [12]. Виходячи з наведеного, виконання судового рішення є прямим обов'язком державного службовця, тож невиконання рішення суду, порушує інтерес, що охороняється законом, повинно тягнути за собою відповідальність.

Логічно, що невиконання судового рішення тягне за собою кримінальну, адміністративну, цивільну, дисциплінарну відповідальність та застосування штрафних санкцій. Адміністративна відповідальність настає за залишення посадовою особою без розгляду окремої ухвали суду чи окремої постанови судді або невжиття заходів з усунення зазначених у них порушень закону, а так само несвоєчасна відповідь на окрему ухвалу суду чи окрему постанову судді (ст. 185-6 Кодексу України про адміністративні правопорушення) – тягнуть за собою накладення штрафу [2]. Відповідальність за цією статтею буде нести спеціальний суб'єкт – посадова особа, що примушує її вчасно розглянути, вжити відповідних заходів щодо усунення порушень і дати відповідь суду (судді) про розгляд окремої ухвали суду чи окремої постанови судді.

Кримінальна відповідальність настає за умисне невиконання службовою особою вироку, рішення, ухвали, постанови суду, що набрали законної сили, або перешкоджання

їх виконанню, а також умисне невиконання службовою особою рішення Європейського суду з прав людини (ст. 382 Кримінального кодексу України), що карається штрафом у відповідних сумах або позбавленням волі на певні строки з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років [13].

Законодавець передбачає й кваліфікуючі ознаки цього злочину: вчинення особою, яка посідає відповідальне чи особливо відповідальне становище, або особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею, або якщо заподіяно істотну шкоду правам і свободам громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб. У всіх випадках відповідальність за цією статтею буде нести спеціальний суб'єкт – службова особа, що примушує під страхом покарання виконувати судові рішення.

Якщо рішення суду стосується захисту цивільних прав і обов'язків громадянина, то при невиконанні рішення суду слід подати заяву до Європейського суду з прав людини щодо порушення права на справедливий суд (ст. 6 Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод людини від 4 листопада 1950 року, ратифікована Україною 17 липня 1997 року). Однак потрібно вичерпати всі ефективні засоби захисту національного законодавства, а саме: якщо боржник є в приватній власності чи приватною особою, потрібно оскаржити дії чи бездіяльність державного виконавця з невиконання рішення суду [14]. Якщо боржник є органом влади, державним підприємством (частка держави не менше 25%) чи установою, то, на жаль, ефективних засобів захисту права немає. І в такому випадку слід звернутися до Європейського суду з прав людини за іншою підставою – щодо порушення державою вашого права на справедливий суд.

Визначаючи суспільну небезпечність у вигляді прояву неповаги до діяльності суду та інших державних органів, їх дискредитацію в очах міжнародної спільноти тощо, невиконання судових рішень доцільно розглянути з точки зору забезпеченості державним примусом, а отже, насамперед невідворотності притягнення до адміністративної відповідальності, відмежування від інших суміжних складів і злочинів. Чітке й одноманітне використання закону завжди сприяє усталенню механізму притягнення до відповідальності та його профілактичній дії.

Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод людини від 4 листопада 1950 року, ратифікована Україною 17 липня 1997 року (розд. II), в якій ст. 46 «Обов'язкова сила рішень та їх виконання» вказує на те, що Високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточні рішення Суду в будь-яких справах, у яких вони є сторонами. Її остаточню конкретизувала Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи 1787 (2011) від 26 січня 2011 року «Виконання рішень Європейського суду з прав людини», адже швидкий розгляд адміністративної справи та швидке виконання рішення суду є запорукою ефективності правосуддя.

Це відображено у рішеннях Європейського суду з прав людини, які є частиною національного законодавства. У них відзначається, що адміністративні органи є складовою держави, яка керується принципом верховенства права, а значить, інтереси цих органів збігаються з необхідністю належного здійснення правосуддя. Якщо адміністративні органи відмовляються або неспроможні виконати рішення суду, чи навіть зволікають з його виконанням, то воно втрачає сенс. Невиконання судових рішень негативно впливає на авторитет судової влади, оскільки в цьому разі не досягається кінцева мета правосуддя – захист інтересів громадян і реальне поновлення їхніх порушених прав.

Висновки. Очевидно, що чинне вітчизняне законодавство уявляє розгалужену систему правових норм у сфері виконання судових рішень, у тому числі тих, які передбачають відповідальність за неналежне ставлення до вимог суду або інше порушення передбаченого механізму (процедури, правил, обов'язків) їх реалізації, що супроводжуються настанням різних негативних юридичних наслідків. Однак стан правосуддя цілком залежить від досконалості механізму забезпечення виконання судових рішень. Серед механізмів забезпечення виконання рішень суду найбільш дієвим є відповідальність за його невиконання. Хоча нині застосування заходів адміністративно-правового примусу до осіб, які не вживають заходи щодо окремих ухвал суду або сприяють їх невиконанню, непопулярний метод. Потреба в удосконаленні механізму реалізації судових рішень визначається прагненням України до зміцнення правопорядку, дієвого правосуддя та демократичного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: від 28 липня 1996 року, № 254к/96-ВР // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відомості Верховної Ради УРСР. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.
3. Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб підприємців (згідно із змінами, внесеними згідно із Законом N 3205-VI від 07 квітня 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon1.rada.gov.ua.
4. Г. І. Богонюк. Відповідальність за невиконання судового рішення в історії кримінального права // Часопис Академії адвокатури України. – 2014. – Том 7. – № 2 (23). – С. 4–10.
5. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV // Голос України. – 2005. – № 158.
6. Про виконавче провадження: Закон України від 21 квітня 1999 року N 606-XIV // Відомості Верховної Ради України – 1999. – № 24. – Ст. 207.
7. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 7 липня 2010 року № 2453-VI // Офіційний вісник України. – 2010. – № 55/1 – Ст. 1900.
8. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року № 1798-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.
9. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-41. – Ст.492.
10. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням шкоди N 02-5/215 від 01 квітня 1994 року: роз'яснення Вищого Арбітражного суду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v_215800-94/print1453034362666856.
11. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – Ст. 356.
12. Про державну службу: Закон України від 16 грудня 1993 року № 3723-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – №52. – Ст. 490.
13. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – Ст.131.
14. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року // Голос України. – 2001. – № 3.